

Федір Мегвідь (Ірпінь)

Ідея національного поступу у творчості Івана Франка

“Ми мусимо навчитися *чути себе українцями* – не галицькими, не буковинськими українцями, а українцями без офіціальних кордонів. І се почуття не повинно у нас бути голою фразою, а мусить вести за собою практичні консеквенції. Ми повинні – всі без виїмка – попереду усього пізнати ту свою Україну, всю в її етнографічних межах, у її теперішнім культурнім стані, познайомитися з її природними засобами та громадськими болячками і засвоїти собі те знання твердо, до тої міри, щоб ми боліли кожним її частковим, локальним болем і радувалися кожним хоч і як дрібним та частковим її успіхом, а головно, щоб ми *розуміли* всі прояви її життя, щоб почували себе справді, практично частиною його”.

Іван Франко

Іван Франко – видатний український письменник і поет, публіцист, учений, громадсько-політичний діяч, народився в селі Нагуєвичі, тепер село Івана Франка, Дрогобицького району, Львівської області. Після закінчення Дрогобицької гімназії з 1875 року навчався у Львівському університеті на філософському факультеті. У 1891 році І. Франко закінчив Чернівецький університет, 1893 року здобув ступінь доктора філософії у Віденському університеті після захисту докторської дисертації “Варлаам і Йоасаф: старохристиянський духовний роман і його літературна історія” [15: т. 39: 45].

Творча спадщина мислителя і митця світового рівня, який вільно писав українською, польською, німецькою й перекладав із 14 мов, налічує близько п’яти тисяч літературних творів та наукових праць, однак видане 50-томне видання його творів у 80-х роках ХХ ст., охоплює тільки дві третини Франкової спадщини і лишається малодоступним через обмежені наклади [17: 6].

Відомий історик української культури, письменник і воїн-борець за державність України Є. Маланюк зазначав, що “на питання, до якої категорії митців треба віднести... Франка-поета, відповідь майже не вимагає застановлення... При всім незаперечнім темпераменті Франка, при всім глибоко, щоправда, захованім жарі його серця почуття Франка в його поетичній творчості завжди проходять крізь суворий фільтр інтелекту... І це не випадок, що від молодих літ Франко-поет неустанно оспівує саме “розум владний”... І, здається, трудно знайти в світовій поезії такого натхненного, такого аж “одержимого” співця саме розуму-інтелекту, розуму-ratio, либонь, в чисто декартівськiм сенсі цього поняття” [9: 190–191].

У своєму ідейному розвитку в середині 1890-х років І. Франко пройшов два виразні етапи, пережив глибоку еволюцію світоглядних позицій – від послідовника М. Драгоманова, соціаліста “ліберального і персоналістичного складу”, до націонал-демократа і речника “реального націоналізму” [6].

Перейшовши на засади “повної самостійності нації, зриваючи таким чином з федералістичною традицією Костомарова і Драгоманова” [7], світогляд І. Франка зазнав істотної трансформації, що було пов’язано з переходом української політичної думки з позицій федералізму на позиції самостійництва [2].

У програмовій статті “З кінцем року” (1896) І. Франко критикує українських “культурників” за їхнє замилювання теоретичними абстрактними побудовами і закликає подолати властиву інтелігенції відчуженість від життя народу. “Тільки... інтегральна, всестороння праця зробить нас справді чимось, зробить нас живою одиницею серед народів. Бо ані фіра книжок самих сего не зробить, ані копиця брошур самих, ані підкопи послів самих, ані Академія наук сама, ані тисяча шкіл з руською мовою викладовою самою, ані тисяча віч самих. Треба всього сего, але треба *всього*, на всі боки, щоб ми справді росли органічно!...”

Літературна і наукова спадщина І. Франка величезна і різноманітна, однак ми торкнемося його суспільно-політичних поглядів, що стосуються суспільного прогресу, національного поступу української спільноти [10].

Суспільно-політичні погляди вченого, тобто ідею суспільного прогресу у його творчості, у різні часи і з різних методологічних засад осмислювали вчені-суспільствознавці, зокрема В. Антоненко, М. Брик, В. Горський, О. Гринів, Я. Грицак, Н. Горбач, Т. Гундорова, О. Забужко, М. Кашуба, О. Копиленко, В. Мазепа, А. Пашук, О. Пахльовська, В. Пшеничнюк, Л. Сенік, О. Скакун, М. Скринник та ін. Разом з тим сучасне прочитання і осмислення “Франка незнамого” з сучасних методологічних засад у контексті незалежницького поступу української спільноти є важливим, як у плані теоретичному і пізнавальному, так і у плані державотворчому в контексті консолідації сучасного українського суспільства та зростання політичної суб’єктності сучасної української нації [14].

У популярній статті “Наука і її взаємини з працюючими класами” (1878) І. Франко говорить про простолінійний прогрес суспільства, оскільки “людина споконвіку прагне до однієї мети – до щастя”, тому “людство від самого початку свого розвитку ...постійно і невинно прямує до тієї мети” [15: т. 45: 33].

У праці “Що таке поступ?” (1903) вчений підходить до проблеми суспільного прогресу значно ґрунтовніше. “Одно те, що все на світі змінюється і ніщо не стоїть на місці, а друге – друге не таке певне, більше питання, ніж твердження: чи змінюється на ліпше, чи на гірше?” [15: т. 45: 302].

Однозначної відповіді, як бачимо вчений не дає, а в наступному положенні пропонує підтвердження поступального розвитку суспільства з істотними застереженнями: “Люди йдуть наперед, то правда, знаходять по дорозі все щось нового, але часто й гублять не одно таке, за чим пізніше мусять жалувати. Іноді буває й так, що тратять майже все те, до чого перед тим доробилися сотками літ” [15: т. 45:

304]. Далі І. Франко деталізує це положення: “З усього того, що ми сказали досі, видно деякі цікаві речі, які слід зятати собі. Перше те, що не весь людський рід поступає наперед. Велика його частина живе й досі в стані, коли не повної дикості, то в стані, не дуже далекім від неї. Друге те, що той поступ не йде рівно, а якось хвилями: бувають хвилі високого підйому, а по них наступають хвилі упадку, якогось знесилля і зневір’я, потім хвиля знов підіймається, знов по якомось часі спадає і так далі. А третє, що той поступ не держиться одного місця, а йде мов буря з одного краю до другого, лишаючи по часах оживленого руху пустоту та занепад” [15: т. 45: 309].

Поділ праці, який є головною рушійною силою поступу, разом із властивою людям неоднаковістю сил, вдачі і здібностей породжує і загострює нерівність між людьми, поділяючи людство на протилежні один одному табори невеликої зменшки багатіїв та мільйонів експлуатованих бідняків. Тим-то критерієм дійсного поступу має бути не зростання багатства, прогрес науки, мистецтва самих по собі, а “емансипація людської одиниці”.

Саме з цього погляду І. Франко обстоює розуміння суспільного прогресу як процесу зростання вільної людської діяльності, спрямованої на розширення меж можливого з огляду на реалізацію індивідом власного погляду на щастя. “Ціла історія нашої цивілізації, матеріальної і духовної, – підкреслює мислитель, – се не що інакше, як поступенне, систематичне і ненастанне відсування, віддалявання границь неможливого”. Однак шлях до повного щастя, “емансипацію людської одиниці” неможливо пройти наодинці. “Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може се тільки у співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації” [15: т. 45: 345].

Визнаючи спільності, через які людина здатна реалізувати своє прагнення до щастя, учений на перше місце ставить родину [11], потім громаду і завершує нацією, бо саме нація, на думку І. Франка, становить невід’ємну “органічну”, натуральну складову частину історичного процесу [12: 281–282].

Вільний розвиток індивіда без усвідомлення нації як органічного чинника історичного поступу неможливий без залучення до неї обов’язкової передумови становлення і саморозвитку людської індивідуальності. “Все, що йде поза рами нації, – підкреслює учений, – се або фарисейство людей, що інтернаціональними ідеалами раді би прикрити свої змагання до панування однієї нації над другою, або хоробливий сентименталізм фантастів, що раді би широкими “вселюдськими” фразами покрити *своє духовне відчуження від рідної нації*” [15: т. 45: 284].

У працях “Що таке поступ?”, “Ukraina irredenta”, “Поза межами можливого” та інших І. Франко дійшов висновку, що лише “політична самостійність всякого народу” є запорукою вирішення всіх інших його проблем. “А що значить політична несамостійність якоїсь нації, – писав учений, – як у остатній лінії такий її стан, що вона мусить без опору дати визискувати себе іншій нації, мусить віддавати часть здобутків своєї праці на цілі, які з її розвитком і безпекою не мають нічого спільного? Значить, [...] національно-економічні питання самі собою, з залізною консеквенцією

путь усяку націю до виборювання для себе політичної самостійності, а в противнім разі розкривають перед нею неминучу перспективу економічного невільництва, занидіння, павперизації, культурного застою і упадку” [15: т. 45: 280].

Ідеал у сучасному розумінні є своєрідним “стопленням” знання про світ з переживанням цього світу, знання про суще з баченням перспектив його розвитку, переживанням світу як належного, тобто своєрідний світоглядний та регулятивний стрижень цілепокладаючої діяльності людини чи спільноти [5: 231]. “Усякий ідеал, – писав мислитель, – се синтез бажань, потреб і змагань близьких, практично легших, і трудніших до досягнення, і бажань та змагань далеких, таких, що на око лежать поза межами можливого” [15: т. 45: 284]. Ідеал національний, за І. Франком, – це “ідеал повного, нічим не в’язаного і не обмежуваного (крім добровільних концесій, яких вимагає дружнє життя з сусідами) життя і розвою *нації*” [15: т. 45: 284]. Висунення на перше місце національного ідеалу вчений пояснював тим, що “ідеал національної самостійності”, який вміщує у собі не тільки “західноєвропейські ідеали соціальної рівності і політичної волі”, лише “один тільки може дати їм поле для повного розвою” [15: т. 45: 283]. Застерігаючи наступні покоління, І. Франко з болем у серці нагадував, що “не маючи в душі сього національного ідеалу, найкращі українські сили тонули в общеросійськім морі, а ті, що лишилися на своїому ґрунті, попадали в зневіру і апатію” [15: т. 45: 283]. Отже, ідеал треба не тільки усвідомлювати, а й “почувати серцем”, він має бути предметом і знання, і віри [1: 198; 4: 67].

Геніальне відтворення ідеалу національної самостійності знаходимо в пролозі до поеми “Мойсей” [13: 11–14]. Поет художніми засобами відтворює політичну історію свого народу, який “замучений, розбитий, Мов паралітик той на роздорожжю, Людським презирством, ніби струпом, вкритий”, палко вірить:

Та прийде час, і ти огнистим видом
Засяєш у народів вольних колі,
Труснеш Кавказ, впережешся Бескидом,
Покотиш Чорним морем гомін волі
І глянеш, як хазяїн домовитий,
По своїй хаті і по своїм полі.

Осмысливши і врахувавши історичний досвід, І. Франко реально оцінив історичне значення феномена національної свідомості для “національної самостійності” як єдиного гаранта економічного, соціального і політичного розвою українського народу, розвитку його матеріальної і духовної культури. Адже добре відомо, що національна свідомість як усвідомлення буття народу на основі засадничої національної ідеї містить в собі усвідомлення: 1) етнічної спільності щодо інших етносів; 2) національних цінностей і відданість їм у мові, етнічній території, національній культурі; 3) соціально-державної спільності; 4) патріотизму; 5) спільності в національно-визвольній боротьбі. Цей підхід ґрунтується на найновіших дослідженнях (підсумки Ф. Гекманна) феномена етнічності, що містить п’ять компонентів: 1) со-

ціокультурну єдність; 2) єдність історичного та сучасного досвіду; 3) уявлення про спільне походження; 4) колективну ідентичність (ґрунтується на самосвідомості та визначенні, хто “свій”, а хто “чужий”, унаслідок чого виникає уявлення про межі між власним та іншим етносами); 5) почуття солідарності [3: 10].

Для І. Франка, як і для більшості тогочасних теоретиків національного поступу, було незаперечним, що у процесі становлення модерної нації вирішальну роль покликана відіграти інтелігенція, вносячи в народ, який “мовчить, молиться і плаче” (М. де Унамуно), національну ідеологію. Справжня інтелігенція, а точніше національна еліта суспільства, – це очі національного духу, розум всенародного єства, творець, носій та провідник знання, національних та вселюдських ідеалів. Інтелігенція володіє знаннями духовних цінностей, які є інтелектуальною основою формування свідомості. Духовні цінності існують у матеріалі мови, в основі якої лежить слово. Специфіка полягає в тому, що інтелігенція володіє словом, мовою не лише в лінгвістичному значенні як засобом спілкування, комунікації, а головню в її інтелектуальному вимірі як акумулятором і транслятором знання, що має складну психологічну і ґносеологічну природу, з якою органічно поєднується духовно-пізнавальна діяльність людини взагалі. Звідси випливає історична місія інтелігенції як володаря слова у формуванні свідомості взагалі, національної зокрема; пізнання і осмислення джерела народних прагнень та усвідомлення їх суті як логічно сформованих ідей, концепцій, учень, ідеалів, збагачення ними народного духовного єства, одухотворення свідомості народу до сприйняття національної ідеї, усвідомлення своєї національної ідентичності [8: 105–126]. “Перед українською інтелігенцією відкриється тепер, при свободніших формах життя в Росії, величезна дійова задача – витворити з величезної етнічної маси українського народу *українську націю*, суцільний культурний організм, здібний до самостійного культурного й політичного життя, відпорний на асиміляційну роботу інших націй, відки б вона не йшла, та при тім податний на присвоювання собі в якнайширшій мірі і в якнайшвидшій темпі загальнолюдських культурних здобутків, без яких сьогодні жодна нація і жодна хоч і сильна держава не може остоятися” [15: т. 45: 404].

Дуже добре І. Франко розумів, що на початку ХХ ст. для українського народу “ідеал національної самостійності в усякім погляді культурнім і політичним лежить для нас поки що, з теперішньої перспективи, поза межами можливого”. “Серце стискається з болю і досади, – пише мислитель. – Адже якби ті люди були зуміли віднайти український національний ідеал, оснований на тих самих свободолюбних думках, якими були пройняті, і як би повернули свої великі сили на працю для того ідеалу серед рідного народу, якби поклали свої голови в боротьбі за той ідеал, ми були б нині величали їх пам’ять в ряді наших найліпших борців і – справа вольної, автономної України стояла би нині і в Росії і в Європі як справа актуальна, що жде свого рішення і може зовсім іншим шляхом ішов би розвій молодих українських поколінь!” [16: 406–407].

Однак учений розумів і те, що без досягнення національного ідеалу як основоположної національної свідомості на тернистих дорогах національно-визвольної

боротьби український народ чекає повна зневіра і остаточна поразка. Тому “ми мусимо, – писав І. Франко, – серцем почувати свій ідеал, мусимо розумом уянювати собі його, мусимо вживати всіх сил і засобів, щоб наблизитись до нього...” [15: т. 45: 285]. Головне завдання і полягає в тому, щоб досягнути цей ідеал, тим паче, що “тисячні стежки, які ведуть до його осущення, лежать просто-таки під нашими ногами, і що тільки від нашої свідомості того ідеалу, від нашої згоди на нього буде залежати, чи ми підемо тими стежками в напрямі до нього, чи, може, звернемо на зовсім інші стежки” [15: т. 45: 285].

Багата спадщина великого вченого, що “донині лежить”, як і в часи Є. Маланюка, ще далеко не повно видана, і сьогодні закликає український народ до осмислення свого національного буття, повернення до історичної пам’яті, національної гідності і гордості, до національної єдності для успішного здійснення національного поступу. Разом з тим підтвердилися слова відомого українського політичного, державного і військового діяча С. Петлюри про те, що “після Шевченка долю поета-поводиря національного ідеалу українського народу перейняв Іван Франко і це високе поклонання гідно і з честю виконав”.

Література:

1. Горський В. Історія української філософії. Курс лекцій. – К., 1996.
2. Грицак Я. Іван Франко в еволюції української політичної думки // Сучасність. – 1994. – № 9.
3. Дашкевич Я. Нація і утворення Київської Русі // Формування української нації: історія та інтерпретації. Матеріали круглого столу істориків України (Львів: Брюховичі, 27 серпня 1993 року). – Львів, 1995.
4. Забужко О. Філософія української ідеї та європейський контекст: Франківський період. – К., 1992.
5. Загороднюк В. Ідеал // Філософський енциклопедичний словник. – К., 2002.
6. Лисяк-Рудницький І. Вклад Галичини в українські визвольні змагання // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе: В 2 томах (Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака). – К., 1994. – Т. 2.
7. Лисяк-Рудницький І. Іван Франко в своїх німецьких писаннях // Лисяк-Рудницький І. Історичні ессе: В 2 томах (Пер. з англ. У. Гавришків, Я. Грицака). – К., 1994. – Т. 1.
8. Мазепа В. Культуроцентризм світогляду Івана Франка. – К., 2004.
9. Маланюк Є. Франко незнаний // Маланюк Є. Книга спостережень: Статті про літературу. – К., 1997.
10. Медвідь Ф. Іван Франко: “Ідеал національної самостійності” // Визвольний шлях. – Лондон–К., 1997. – Кн. 7 (592).
11. Медвідь Ф. Виховання української еліти системою національної освіти в умовах консолідації сучасної української нації // Еліти і цивілізаційні процеси формування націй. – К., 2006. – Т. 2.
12. Медвідь Ф. Національна ідея в системі соціокультурних вимірів української перспективи // Українська перспектива: свідомісні та соціокультурні виміри. – К., 2005.
13. Сенік Л. Іван Франко і його поема “Мойсей” // Вісник НТШ. – 2006. – Число 35.
14. Універсал національної єдності // Дзеркало тижня. – 2006. – № 29 (608). – 29 липня – 4 серпня.

15. Франко І. Збір. творів: У 50 томах. – К., 1976–1986.
16. Франко І. З кінцем року // Життя і Слово. – Львів, 1896. – № 6.
17. Шокало О. Іван Франко: сучасне прочитання // Книжковий журнал плюс. – 2006. – № 6 (51).

Наталія Микитчук (Дніпропетровськ)

Політичний ідеал Івана Франка – соборна українська держава

У процесі вивчення історії України особливо важливе значення має історія ідей державотворення. У середині ХІХ – на початку ХХ ст. у середовищі національно свідомої інтелігенції поширювалися переконання стосовно необхідності об'єднання всіх українських земель, розмежованих державними кордонами монархій Романових і Габсбургів, у соборну, суверенну національну державу. Для української нації, яка в певний період випала з європейської історії саме тому, що не забезпечила свій суверенітет державно, ідея державності стала на вищій щабель у структурі теоретичних конструкцій багатьох українських мислителів, зокрема й І. Франка.

Інтерес до теми зародження й еволюції поглядів І. Франка стосовно соборної української держави у його працях викликаний у першу чергу її недостатнім вивченням у попередній історіографічній традиції. Хоча зацікавлення українських істориків націо- та державотворчими процесами загалом, ідеологією й діяльністю І. Франка спостерігаємо вже з початку ХХ ст. [7]. Державницькі погляди вченого досліджували радянські історики, щоправда, переважно в контексті єднання західноукраїнських земель зі східноукраїнськими і Росією загалом, не виходячи за межі образу поета-революціонера [1: 6].

Особливо активно соборницькі переконання І. Франка розглядали діаспорні вчені [10–12]. Варто відзначити певну джерельну та методологічну обмеженість праць як радянських, так і діаспорних істориків, їх політичну заангажованість. У 90-ті роки ХХ ст. українські вчені розробляли різноманітні аспекти цієї теми, залучаючи нові джерела та по-новому інтерпретуючи вже відомі на основі широкої методологічної бази [2–5; 8; 9; 28]. Безперечно цікавим та цінним є внесок зарубіжних науковців у розробку цієї теми [30–34]. Однак потребує подальшого вивчення процес розробки та популяризації І. Франком ідеї української соборності як важливої складової його світогляду та діяльності у контексті загального розвитку ідеології українського національного руху.

Завдання цього дослідження: проаналізувати погляди І. Франка щодо української державності в контексті розробки вченим ідеї української соборності, показати окреслення І. Франком етнічних кордонів у поезії й публіцистиці, з'ясувати бачення вченим українського політичного майбутнього, визначити якого значення мислитель